

TÜRKLERDE ÖLÜ AŞI VERME GELENEĞİNİN BİR PARÇASI OLARAK HELVA DAĞITMA

*Mehmet AÇA**

Giriş

Ölüm, en eski zamanlardan beri “öteki dünya”nın varlığına inanan Türkler için, ruhun (tın/rüzgâr/nefes, sür, süne, sünezi), bedeni bir daha geri dönmek üzere terk ederek varlığını sonsuza kadar sürdüreceği “ruhlar âlemi”ne göç etmesi anlamına gelmiştir. Ölümü, ruhun başka bir âlemde farklı bir statüye geçişi olarak gören Türk topluluklarına göre bedenden ayrılan ve akrabalarını korkutabileceğinden, insan bedenine girerek hastalık getirebileceğinden korkulan ruh, canlılar dünyasını terk etmeli, olması gereken yerde olmalı, varlığını sonsuza dek orada sürdürmelidir. Teleütlerin ölünün ruhunu ölümünün yedinci gününde yolcu ederken söyledikleri şu sözler, bu inancı yansıtmaları bakımından önemlidir:

“Gidecek yolun olsun.

Geriye dönüş yolun olmasın!

Etrafa bakma,

Geriye nefes alma.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mehmet.aca@marmara.edu.tr

Kapıya geri dönme,

Benim evime gelme.”¹

Ruhun ölüler dünyasına göç etmesi ve oranın ayrılmaz bir parçası haline gelmesi, Türk topluluklarına göre, kırk günden bir yıla kadarki bir süre içerisinde mümkün olabilmektedir. Defin sırasında hata yapıldığı takdirde ruhun bu dünyadan gidemeyeceğine de inanan Sibirya Türkleri, genellikle bu dünyadan ayrılmak istemeyen ruhu yolcu edebilmek ve öteki dünyaya olan yolculuğunu güven içerisinde tamamlamasını sağlayabilmek için kamları/hamları devreye sokmuşlardır.² Müslüman Türkler arasında ise ruhu öteki dünyaya yolcu etme görevini imamların üstlendiği görülmektedir.

1 E. L. Lvova vd., *Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri İnsan ve Toplum*, Konya: Kömen Yayınları, 2013, s. 87.

2 Ölen kişinin ruhunun öteki dünyaya yolcu edilmesi, başka bir deyişle dirilerin dünyasından ölülerin dünyasına geçirilmesi işlemi, bütün kültürlerde ayinler eşliğinde yapılagelmiştir. Ruhun ancak kırk günün ya da bir yılın sonunda ölüler ülkesine göç ettiğine, bu süre zarfında dünyada kaldığına inanan Güney Sibirya Türkleri de ölen kişilerin ruhlarını olmaları gereken yere ayinler eşliğinde yolcu etmişlerdir. Lvova ve arkadaşlarının şu cümleleri, Güney Sibirya Türklerinin, bedenden ayrılan ruhun bir süre daha dünyada kaldığına, öteki dünya yolculuğuna çıkmaktan korktuğuna, dünyadan ve sevenlerinden ayrılmak istemediğine, ancak bir kamin/şamanın devreye girmesiyle ölüler ülkesine geçebildiğine dair inancın ifadesi açısından önemlidir: “Sagay inanışlarına göre ölen insan, ölümünün ilk yılında yeryüzünde yaşar ve bu dönemde o, “sürnü” veya “süne” diye adlandırılmaktadır. Bir yılın sonunda o, ölüler dünyasına göç eder ve “üzüt” olur. Altaylılarda, Kumandılarda ve Şorlarda ölen insanın, yani ruhunun üzüte dönüşmesi, 40 günden sonra gerçekleşmektedir. Bu sınırı geçtikten sonra ölen insanın insan dünyası ile ilişkisi kesilir. Şorlarda bu geçiş, ayinle yapılır ve tören “üzütü gömmek” adını taşımaktaydı. Ayinin ayrıntıları son derece ilgi çekicidir: Yaşlı bir insan öldüğünde, ölümünden 40 gün sonra şaman davet edilir ve ayin yaptırılır. Şaman ruha (sürünge) yol gösterir, onu yolcu eder (üzat panra). Ruh yolcu etmeden önce onu evin yakınına çağırır. Yolculuğa çıkmadan önce ruh yakınları ile vedalaşır. Ölenin akrabaları şamanla birlikte köyün dışına şamanın ayin yaparak ruhu yolcu etmesi için batıya (güneşin battığı yere) giderler. Herkes yanında sadece bir bardak götürür. İki bardak götürmek yasaktır. Köyün dışına çıkınca yiyecekleri yere bırakırlar. Şaman, ayine başlamadan önce getirilen yemeği büyük bir fincana koyar. Fincanın kenarını kırarlar. Daha sonra o fincanın yanında ateş yakılır, sol elle yiyecekleri ateşe atarlar. Atarken de şöyle derler: – Erken ayrılan ruh, buradan ye, buradan iç! Son kez bizde ye ve git, bir daha bize gelmek ve bizimle birleşmek nasibin olmayacak, ebediyen buradan gideceksin! Şaman, kadın öldüğünde ozupla (tırpan), erkek öldüğünde ise balta ile ayin yapar. Ruh tokalaşarak veda eder. Şaman elini uzatmaz, balta veya tırpanı uzatır. Şaman ruha der: – Buradan üzütlerin ülkesine git! Gitmeden önce ruh der: – Yaşanmamış günü geçtim! Benim çocuğum güneşli ışığın insanları arasında kaldı. Yarım ayı güne gittim, istemeden öldüm. Bitmemiş günden gittim! Şaman ruha: – Ne yapalım! Kasırğa olup kaç! der. Üzütlerin ülkesine giden yolda “Kaңçul” ve “Çaşçul” adlarında onların iki nehri vardır. Şaman, ruh bu nehirlerden geçer. Köprü yoksa ruhla yılanları birbirine bağlar ve onu karşıya geçirir. Kırmızı yılanı Çaşçul nehrinden, karayılanı Kaңçul nehrinden koyar. O nehirlerle ulaştığında ve karşıya geçirmeye hazırlandığında ruh, geçmekten korkar. Ruh, korkarak geri dönmek ister. Şamana yalvarıp yakarır: – Beni geri götür! diye. Daha sonra der: – Zamansız gittim! Şaman cevap verir: – Madem böyle oldu, yapacak bir şey yok! Bu iki nehri geçmek gerekir. Nehirleri geçme zamanı geldi! Ruh yine der: – Korkarım, geçerken düşerim! Daha sonra Şaman ruhu nehirde geçirmez, salla götürür. Akağaçtan yapılmış yarım salla Kaңçul nehrinden, yine akağaçtan yapılmış eğri ve tek taraflı salla da Kaңçul nehrinden götürür. Şaman nehri geçerken tırpanı veya baltayı kullanır. Şaman, ruh yolcu edip geri geldiğinde baltayı veya tırpanı batıya doğru fırlatır. Ölen insanın botlarını da o yöne atar. Ateş yanıp söndükten sonra herkes evine gider. Gitmeden önce ateşi ayakları ile söndürürler ve derler: – Senin üçayaklı sacayağını yıkarım, küllerini savururum.” (Lvova vd., a.g.e., 118-119)

defin sırasında ve anma günlerinde arkada kalanlara hayvan kesip ziyafet vermeye, yedirmeye bırakmıştır. Bu değişimde, ölen kişi adına başkalarına yedirilen yemeklerin *ölenin canına değeceği* inancı etkili olmuştur. Bugün de Anadolu'da “*Ölmüşlerinin canına değsin.*”, “*Ölmüş babamın, anamın canına değsin.*” şeklindeki bazı söz ya da dileklerle karşılaşmaktayız. Bu dilek ya da sözlerle ölen kişinin mezarına yiyecek koyma ve ölenin ardından aş pişirip toy düzenleyerek geride kalanlara yedirtme gelenekleri arasında sıkı bir bağ vardır. Çok daha sonraki dönemlerde ise, özellikle başta Anadolu olmak üzere, İslamlaşmanın yoğun olarak yaşandığı bölgelerde, bu ölen kişinin ruhunu rahat ettirme ve memnun etme işlemi, ölenin ardından Kur'an okuma, hayır yapma, sadaka verme, helva ya da lokma pişirip dağıtma vs. şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Anadolu sahasında daha çok kırkinci, elli ikinci günlerde ve yıl dönümünde ölüyü anma günleri düzenlenmektedir. Ölünün üçünü ve yedisini geçirme ise daha seyrek bir şekilde görülmektedir. İstanbul'da kırkinci günün ölünün burnunun düştüğü gün olduğuna inanılırken Amasya'da elli ikinci gün, cesedin el ve burun kemiklerinin düştüğü gün olarak kabul edilmektedir. Burun kemiği düşerken ölünün çok acı çekeceğine inanıldığı için de o gün yemek ⁶ verilir ve verilen yemeği meleklerin altın tabaklar içinde ölünün önüne koyacağına inanılır. Anadolu Türkleri, gelen yemeğe sevinen ölünün burun kemiği düşerkenki acıyı hissetmeyeceğine inanmışlardır. ⁷ Elli ikinci günde de tıpkı kırkinci günde olduğu gibi mevlit okutulur, Kur'anla birlikte elli ikinci gecesi duası okunup dua edilir ve yemek verilerek helva dağıtılır. Ölünün üçüncü ve yedinci günlerinde de mevlit okutulduğu, dua edildiği, yemek verildiği ve helva dağıtıldığı bilinmektedir. ⁸

Ölü aş/yemeği uygulamasının bir parçası olan helva, yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Anadolu'da ölümün birinci, üçüncü, yedinci, kırkinci ve elli ikinci günleriyle yıl dönümlerinde dağıtılmaktadır. Konya'da yufka ekmeğin içine konularak evlere dağıtılan helvadan (höşmerim) amaç, ölen kişinin ruhunu memnun etmek ya da rahatlatmak, mezarda çekeceği acıları dindirmek, helva yiyenlerin acıya ve yasa ortak

“iyi” ve “kötü” ölüm ifadesi vardı. Bu şekildeki bir ayırım, boyun bazı üyelerinin ideal insan görünümünden yoksun olduklarıyla ilgili inançlardan ortaya çıkmaktaydı (Lvova vd., a.g.e., s. 242).

6 Anadolu'da “ölü yemeği”ne “kırk ekmeği”, “kazma takırtısı”, “ölünün kırkı”, “kırk yemeği”, “can aşı”, “zıkkım yemeği”, “can helvası”, “hayır”, “ölü ekmeği”, “kazma kürek helvası”, “hayrat yemeği”, “ölü aşı” gibi adlar verilmektedir (Sedat Veyis Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971, s. 88-89).

7 Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 200-201.

8 Sedat Veyis Örnek, *Türk Halk Bilimi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 220. Anadolu Türkleri arasında kırkinci ve elli ikinci günlerde yapılan uygulamaların şehirlere göre bir dökümü için bk. (Sedat Veyis Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971, ss. 78-80).

olmalarını, ölen kişinin ruhuna dua etmelerini sağlamaktır. Helvanın Anadolu'da ölenin geride kalan akrabalarının ağızlarını tatlandırmak ve morallerini düzeltmek, evden ölünün kokusunu çıkarmak amacıyla dağıtıldığı da bilinmektedir.

Yukarıdaki tespit ve yorumlardan da anlaşılacağı üzere ölümün birinci, üçüncü, yedinci, kırkinci, elli ikinci günleri ile yıl dönümünde kavrularak geride kalanlara yedirilen helvanın muhatabı her şeyden önce ölen kişinin ruhudur. Kavrularak dağıtılan helva ile ölen kişinin ruhu teskin edilmeye, özellikle de kırkinci ve elli ikinci günde çektiğine inanılan acılar dindirilmeye çalışılmaktadır. Geride kalanlara ya da yaşayanlara yedirilen helvanın ölen kişinin ruhuna/canına ulaşacağına inanan Anadolu Türkleri, helvayı yiyenlerin ölenlerin ruhları için dua etmelerini sağlamaya da çalışmaktadırlar. Ölenlerin ardından dağıtılan helva, bunun yanı sıra, ölümün neden olduğu acı ve yasa, ölenle kan bağı ve hısımlığı olmayan diğer insanların da ortak olmalarını sağlayarak bireyler arası dayanışmanın sürdürülmesine de destek vermektedir. Bütün bu yönleri, ölü yemeği verme ile onun bir parçası olan helva dağıtma geleneğini canlı tutmakta olup İslam'da böyle bir uygulamanın yer alıp almadığına dair tartışmaları toplum nazarında önemli oranda etkisiz kılmaktadır.

KAYNAKÇA

- BORATAV, Pertev Naili, *100 Soruda Türk Folkloru*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1994.
- LVOVA, E. L. vd., *Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri İnsan ve Toplumu*, Çev.: Metin Ergun, Kömen Yayınları, Konya, 2013.
- ÖRNEK, Sedat Veyis, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971.
- ÖRNEK, Sedat Veyis, *Türk Halk Bilimi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995.
- TRYJARSKI, Edward, *Türkler ve Ölüm*, Çev.: Hafize Er, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2012.